

Bármilyen tanulságosak is a kötet kérdésfeltevései, bármilyen érdekfeszítők s a meghökkentésig újszerűek okfejtései és következtetései — az egész mű olvasása kielégítetlenséget és kétségeket kelt az olvasóban, s bizonyosfajta idegenkedést a mű módszere és nyelvezete iránt. Eme idegenkedés forrását (lehet persze, hogy ez csupán egyedi reakció — ám itt csak saját tapasztalatomat tudom felhasználni) ugyanott vélem megtalálhatni, ahol azt Beck András tette a szerző előző, *Játéktér* című esszékötetével kapcsolatban: Nadas „beszédmódjában” és nyelvhasználatában, s ezzel összefüggésben a kötet műfaji tisztázatlanságaiban. Személyesség és tudományosság az esszé műfajában kapcsolódhatna össze harmonikusan — Beck András találó kifejezésével: az esszé a „gondolat mozgása a személyesség áramában”. Beck András szerint Nadasnál ez az együttmozgás nem valósul meg, illetve „gondolatnak és személyességnek azt a fajta hasadását, melynek meghaladására a voltaképpeni esszé vállalkozik, Nadas inkább *leképezi*”. (Kiemelés az eredeti szövegben.) E „leképezés-re” több, tudatosan megszerkesztett jelenet is példaként kínálkozik a kötetben. Nadas a magányos futás, illetve a barátjával való séta leírásában gondolat és test együttmozgását, dinamikus összhangját és egységét érzékelteti — megcsillantva e pontokon szépirói erőnyeit is. A kötet *egészére* azonban szükségszerűen a gondolat és a személyesség szétválása jellemző. Ez a hasadás magából a tárgyból fakad, s maga is tárgyat képez a gondolkodásnak. Hiszen az ókori szituációval ellentétben, amikor Szókratész nyilvánosan, barátai között dialogikus beszédhelyzetben szólhatott saját szerelméről, a jelen helyzetben, a mentális kultúra körülményei között „ilyen jellegű, tudományos érvényű személyes vallomás ma nem tehető”. A szerelemről szólónak tehát választania kell — vagy a tudományos, vagy a személyes szférában mozoghat csak, a kettő kölcsönösen kizárja egymást. A szerző, noha pontosan érzékeli és regisztrálja ezt a kényszert, melyet a „szerelemről való beszéd praktikus nehézségének” nevez, mintha nem mindenben vonná le annak konzekvenciáit. Nyilvánvaló, hogy választása nem a személyes, a vallomásos megközelítésmódra esik, hanem a tudományosra, „melynek semmit sem szabad közvetítenie a tárgyhöz fűződő személyes viszonyáról”. Amennyiben ő maga, mint személy jelenik meg, az mindig *külső nézőpontból* történik — önmagától mintegy elidegenített és példaként körülrajzolt tapasztalat, illetve történés formájában. A témához való tudományos közelítés sem ellentmondások nélkül kap formát: Nadas elsajátítja a tudományos szaknyelvet, vagy inkább zsargon — olykor meglehetősen taszító és fárasztó — használatát; nem tesz eleget viszont, szándékosan, a tudományos értekezés bizonyos módszertani, technikai kötöttségeinek. Erre vonatkozó érvelése számomra nem meggyőző. A források megjelölése — bármilyen formában — megkönnyítette volna az okfejtések, bonyolult és gyakran igen körülményesen felvezetett gondolatmenetek megértését a „járatlanabb” olvasó számára is — akiket Nadas így kizár a mű felismeréseinek mentális öröméből. (*Szépirodalmi*, 1991.)

ERDŐDY EDIT

„A szeretet nemtelen kegyelme”

Nadas Péter: Az égi és a földi szerelemről

Nehéz lenne megmondanom, mit is gondolok, érzek, élek át, amikor Nadas Péter új könyvét olvasom. Van-e nekem egyáltalán valami szerepem abban, hogy azt gondolom, amit, vagy csak én vagyok a magam semmi létéből fölbukkanó Echo, aki Nácisszosz, azaz Nadas Péter csakis önmagának elmondott mondatait öklendezem bárgyún vissza, mert nem értem, mert meg nem tudom emésztetni, mert nem tudom, hogy ezt magamba is fogadhatom akár, nem kell ellöknöm, pedig ahhoz szoktattak. De természetesen a kritikus biztosítja Nadas Péternek a kibúvót, akár arról

is lehet szó, hogy írt egy könyvet, amelyben beszél valamely Nárcisszosz, akivel én, az olvasó úgy vagyok, ahogy leírtam az előbb. Csakhogy, íme a visszakozz: megtudjuk, hogy a könyvben foglaltak egy valóban elhangzott előadást és annak a kommentárjait tartalmazzák, ami viszont az alkotót ide szegezi a mi sótlan itt és mostunkba, ahol aztán a beszélő valósága megengedi, hogy egy konkrét emberért rajongjunk vagy egy konkrét emberre mutogassunk, hogy ni, miket mond!

Azonban bármit is szólnék a könyvről, annak előtte ki kell jelentenem, hogy olvastam Nádas Péter neve alatt az *Emlékiratok könyvét*, illetve az *Évkönyvet*, és eme két szöveg — abban az esetben, ha azt a nevet látom, hogy Nádas Péter — aktívvá válik tudatomban, és amit pedig épp olvasok, vagy az előbbi két szöveg folytatása lesz, vagy az előbbi két szöveg kommentárja; illetve, ha nem tudom, hogy mit is vettem a kezembe, akkor a két könyv válik kommentárrá, azzá a tudássá, amely *dialogizálja*, újabb tudás lehetőségévé teszi a jelen szöveget. Az *Emlékiratok könyve* és az *Évkönyv* történet, olyan történet, amely meghatározó — mármint minden további Nádas Péter-szöveget meghatározó. Mindegy, hogy verset, esszét vagy interjút olvasunk is a *név* alatt, a *név* már eleve tartalmazza a történetet, amely misztériumként mondja rá magát minden újabb szövegre, így az új szöveg akár még üressé, fölöslegessé is válhat — „Ezt minek írta meg?“, kérdeznénk —, vagy válhat akarata ellenére egyszerű parafrázissá.

Első olvasásra bizony nekem is állandóan az járt az eszemben, hogy ezt minek írta meg az alkotó, hiszen minden gondolatára visszaemlékezhetünk az *Emlékiratok könyvében*. Ráadásul, ott még sűrűbbre metaforizálva vagyom minden. Nem azt mondom, hogy *Az égi és a földi szerelemről* lazább szöveg, sőt: ennek a könyvnek az egyik baja az, hogy sürített diskurzusa megfájdítja az olvasó fejét, elidegeníti magát a sok lehetséges Echótól. Ugyanis ezt a könyvet vagy nagyon lassan kell olvasni, vagy kétszer, de akkor se gyorsan. Én az utóbbit javasolom a kegyes olvasónak, mivel először sok olyan motívum fogja lekötni a figyelmét, amelyek csak díszek ebben a diskurzusban, s ha megint elolvassa a könyvet, meg fogja látni, hogy ott a történet — ami annál izgalmasabb, mert hogy ez a könyv nem elbeszélés, hanem valami köztes az esszé és a „széppróza“ között, nevezzük hát *szép szövegnek*, vagy még inkább *az elbeszélés lehetetlensége elbeszélésének*.

Persze vissza kell térjek ahhoz, amiről már szoltam, hogy az olvasóban akár eleve elmondattatott a történet, a Nádas Péter-misztérium.

Egyszer egy fiatal irodalmár azzal kommentálta az *Emlékiratokat*, hogy vannak emberek, akik úgy beszélgetnek, hogy az *Emlékiratok* egy-egy fejezetének a címét említik a másiknak, és az viszont ezt teszi. Csak akkor lepődött meg az ifjú ember, amikor meghallotta, hogy bizony vannak olyanok is, akik oldal- és sorszámmal kommunikálnak. Majdnem ide írtam egy számot, talán majd később.

Úgy gondolom, hogy Nádas Péter két nagy könyve kánon, amelyhez képest olvasom a többiét és a többiekét. *Az égi és a földi szerelemről* azért is van nagyon kényes helyzetben a befogadás szempontjából, mert nagyon valószínű, hogy nem olvasták annyian az *Emlékiratok könyvét*, hogy a számok közönségre utalának. Ha pedig az olvasó nem ismeri azt a történetet, amely eredetként szolgál ama tudáshoz, amivel *Az égi és a földi szerelemről* megérthető, illetve amit az bővít, akkor ez a könyv nehéz, és attól tartok, hogy fölösleges olvasmány lesz.

Am annak sem ajánlom ezt az újabb szöveget, akinek bármely kifogása volt az *Emlékiratokkal* kapcsolatban. Szidni ugyan nem szidták, de bizony sokan igyekeztek gyorsan egy másik történettel helyettesíteni, olyannal, amely összeegyeztethető a köznapi létnek a történetével, amelyet nem kell kitisztíttatnom az *én kis mosodámban*. Az Ágnes asszony típusú olvasónak figyelmébe ajánlom, hogy lapozzon a cím elolvasása után rögvést a 144. oldalra, és a 13—15. sorban meg fogja látni azt, amire hivatkozva ezt a könyvet is leheteti, hiszen úgysis csak erre a három sorra emlékezze a másfélszáz oldalból.

A könyvet aktualitás keretezi, a könyv megalkotásának *története*. Fialatok ösztökélésére, hogy mondaná el a *nőről* és a *férfiről*. Megrettentem, amikor ezt láttam,

talán csak nem Tamás apológiáját fogom olvasni?, gondoltam reményt és olvasásra hajtó vágyat veszve. Kedvem és vágyam jó darabig nem is tért vissza, mert a könyv első része, a *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ósképek képmásai* nem dolgozik az olvasó kedvéért. Nem szerencsés az *allegóriát* egy szövegnek rögtön az elején alkalmazni, vagy nem ilyen mértékben, vagy legalábbis nem értekező szándékkal írt műben. Nárcisz és Echo allegóriája kommentárral együtt szerepel ugyan, de Nadas Péter szövegében a kommentár sem a köznapi nyelv és tudás szintjén létezik, hanem annak metaszintjén, vagyis az olvasóra is marad feladat, nem kevés, hogy megfejtse magának a szöveget. Nárcisz és Echo allegóriája az ön-reflexió értelmezésére ad alkalmat, ahol is a tudás mikéntjét az egyén és a más, valamint a tér és az idő hálója szabja meg. Ezekből igazán a *más*, illetve az *idő* fontosak könyvünk első részében. Echo bárkinek a „mása”, „Létének az a feltétele, hogy másnak legyen szavakkal kimondható fogalma ugyanarról a létről, amiről neki nincsen fogalma.” (16:28–30) Nekem úgy fejtett föl az allegória, hogy magamat csakis Echo szerepében tudtam, ami engem, az olvasót az abszolút kiszolgáltatott, saját létét (az olvasás ideje alatt) nem birtokoló úrré tett, aki számára a könyv, jelen esetben Nadas Péter *Az égi és a földi szerelemről* című könyve a mindenséget jelenti, amely akkor ad nekem létet, amikor visszhangként mondom újra azt, amit ő mond. Az olvasás létet kölcsönöz nekem — azért csak kölcsönöz, mert mihelyst leteszem a könyvet, eltűnik annak mindensége, meg akkor nincs is szükségem ilyen kölcsönökre. De meg is fordíthatjuk: a könyv is tekinthető Echónak, és imígyen a szavak úgy nyerne jelentést, hogy keresztülfolynak tudatunkon és lelkünkön, és ebben a kettős kohóban a mi életünknek megfelelő anyaggá ötvöződnek. De úgy is mondhatjuk, hogy a szavak az olvasó lelkének visszhangjai. Ha ez utóbbi megoldást választjuk, akkor az olvasás afféle időbeli utazás, amelyet belső térben, a lelkünkben teszünk, és az út állomásai azok a kultúrafokok, amelyekre Nadas Péter többször hivatkozik: a jelen mentális kultúrájából visszafelé megyünk a mitikus, a mágikus, majd végül az archaikus kultúraállapot felé. Mi itt ülünk, és most olvassuk a könyvet, de tudatunk és lelkünk utazást tesz azokban a tudatállapotokban, amelyek megismétlik az egyénben a faj történetének kultúraállapotait. Az olvasás beavatási szertartássá válik, ahonnan mint beavatottak, továbbjutunk a tiltás birodalmába, ahol istenekkel és szerelmekkel találkozunk (saját szerelmekkel), hogy aztán elérjük az Egyet, az egy-séget, *ember* voltunk lényegiségét. S ez a végső állomás maga az élet, amelynek leírására nem alkalmasak szavaink, mivel nem arra jók. Némán és iszonyodva tesszük le a könyvet, mert megjártuk a magunk varázshegyét és titkos barlangját. Beavattattunk. Csakhogy miért van az, hogy ezt a beavatást ugyan egy kitüntetetten más tudás kíséri, mégis mintha szándékosan akarnánk minél hamarabb elfelejteni azt, miután befejeztük a könyvet? Ezért is látom kiváltképp falra hányt borsónak Nadas Péter könyvét. Nem a megértés és az ember-lét lesz az olvasás eredménye, ha egyáltalán elolvassák, hanem az ember-lét felejtése. Létfelejtés. Ez persze nem ily hangzatos és filozófiai absztrakció formájában megy végbe, hanem egyszerűen vagy azt mondjuk majd, hogy Nadas (nem Nadas Péter) itt kicsit zavaros; vagy hogy az értekező próza oly mértékben lirizálódik (ti. nélkülözi az értelmezés megadott támpontjait), hogy nem tudni, mit akar Nadas; vagy ha netán irodalomtörténészféle az olvasó, gyorsan behelyezi a fejlődési sorba, a történetész *tört-én-etébe* az opuszt, csak ne kelljen róla beszélni — csak ne kelljen megint elolvasni; vagy ha mégis ráadná fejt, hát bemutatja a párhuzamos motívumokat a többi Nadas-szöveggel, azaz helyettesít. Mindezek olyan történetek, amelyek szalonképessé teszik a mentális kultúrában a megelőző állapotok történéseit, netán meg nem történtté teszik azokat. Márpedig az olvasás soha nem a történet meg nem történtté tétele — vagy csakis az.

Nadas Péter könyve beavatás egy olyan *más* tudásába a létezésnek, amely a mi köznapi tudásunkat meglehetősen hiányosnak és előítéletesnek mutatja, amelynek az alapja az, hogy a mi köznapi tömeges méretű önszemléletünk (ez persze képzelet) a helyettesítésen alapul, mi szeretjük a metonimiákat és az eufémiákat, ame-

lyeket a lét *helyett* mondunk. Tulajdonképpen a nyelv mint olyan, afféle metonimizáló processzus, hiszen minden jele megegyezésen alapul, és csak szórványosan örözik a nyelv egyes részei — a nevek és a káromkodások például — a mentális előtti kultúrák emlékeit.

Ha viszont beavatásként nézzük a könyvet, akkor a bevezető allegória szerepe az, hogy szerepébe helyezi az olvasót, aki választhat: Nárcisz vagy Echo. Tulajdonképpen mindegy, mert a végeredmény a lényeges, az pedig az *önszemlélet* állapota. Nárcisz *a másban* határozhatja meg önmagát, Echót pedig *a más* határozza meg. Szertefoszlik az önazonosság mítosza. Hogy ki vagyok? Csak elmondani, pontosabban elbeszélteni tudom, én a történet vagyok. Nevem jelzi azt a misztériumot, amelyen végig kellett menjek, hogy azzá lehessenek, aki vagyok. Persze, a misztérium nem illeszkedik mentális kultúránkba, így azt el is felejtjük, mert nem tudunk vele mit kezdeni, és megelégszünk a megengedett történetekkel: Jézuséval — ami a misztérium —, a hősökével, és azzal a történettel, amelyet készségesen elmondunk, mikor megkérdezik, kik is vagyunk. Csakhogy ez a történet és a misztérium nem azonosak. Az utóbbi ma esetleg a pap, de leginkább az elmeorvosos terrénuma. Bár ennek ellenére nem tűnik el nyomtalanul, ott van elszólásainkban, azokban az elírásokban, amikről nem tudjuk, hogyan is követhettük el őket. Embert elvétéseiről, madarat tolláról. Nádas Péter a nyomdai szedő félreüteséin mutatja meg azt, ami alapvetően, tényszerűleg általában igaz, hogy az ember leírható az általa elvett hibák által — az ember a hibák rendszere. A hibák úgy keletkeznek, hogy valamely ősbibb tudatrétegünk önkontrollunk pillanatnyi zárata miatt sikeresen megnyilvánul, holott az ő sorsa a feledés, vagy „szebben”: az elfojtás lenne. Megmutatkozik hát a másik szöveg. Ha szádba adom szavaimat, mikor azokat visszamondod, Echo, tudni fogom, ki vagy, mert mindig ott, illetve úgy rontod el, ahogy az rád jellemző.

Tulajdonképpen a nyelv elleni véték, amit ebben a könyvben az alkotó művel, hiszen megerőszkolt szavakkal ül szemben az olvasó, és azért nem tudja, mit is olvas, mert valaki fölírta a megállapodást, amihez képest valami az, ami, olyan, amilyen. Még hozzá úgy tette, hogy gyakorlatilag azt mondja; a nyelv erőszak szüleménye, amelyben az ember megfosztatik lehetőségeitől, vagy legalábbis korlátozódik azokban. Isten, ember, szabadság — mind-mind olyan fogalmaink, amelyeknek a lehetőségeiről fogalmunk sincs, mert zsinatok, anatómusok és pszichiáterek, politikai bizottságok ülései határoztak abban, egyeztek meg afelől, hogy ezek a szavak mit is jelölnek.

A könyv szerkezeté természetesen értelmezhető retorikusan és poétikusan is. Az előbbi szempontjából a diskurzust kezdő allegória megígéri, hogy a könyv az *egyén* és a más kölcsönösségét tartalmazó *ember* fogalmát fogja tisztázni, ahol is az ember nem határozható meg férfiként és nőként, hanem „csak” emberként. Ezután pedig kitérők, epizódok sorozata szolgál arra, hogy példázza a kezdeti allegóriában ki (nem) fejtettek, hogy aztán a meglehetősen egyoldalú érvelés konklúzióját megvonja a szerelem fogalmának meg (nem) határozásában. Poétikailag ez a szöveg keretes cselekményt tartalmaz, noha a záró keretben csak implicit formában találjuk meg majd a kezdet tükröződését. A bevezető allegória Nárcisz és Echo idillje — az idill nem a mi korunk, nem a mi kultúránk műfaja! — amit aztán rövid átvezetés, az utazás a buszon köt hozzá a három eseményhez. A *lakomához*, a *futáshoz* és a *beavatáshoz*. A lakoma és a befejező rész, a tulajdonképpeni előadás ismét egy keretet alkot, hisz témájuk a szerelem, a 144. oldal definíciója voltaképpen többször előkészítette itt. A futás, amely ismerős az *Évkönyvből*, a „kaland”, önmagunkban megélhető. A beavatás pedig megmutatja, hogy a szeretet és az agresszió, a nyelv konkrét és mítikus rétege (a rámutató és a sugalmazó volta) hogyan teszi megélhetővé (vagy megéleendővé?) az „életet”. Az alantas nyelvi megnyilvánulások értelmezése nem alantassá, hanem nagyon is főségesé teszi a nyelvet, imígyen azt, amittől iszonyodik az ember a fizikai valóságban, azt csodálja férfi és nő, mikor is káromkodnak. Ez a rész valamiféle Sanctus, amely előkészíti az előadást

szövegét, amelyben az ember fölemeltetik az „önismeret nyelvéhez”, a nyelvhez mint lehetséges önismerethez. S ha ezen a nyelven elmondjuk életünk, beszélünk magunkról, meg fogjuk látni, hogy a szerelemről szóló diskurzus valóban Létezésünk siratásának a lezáró része. Mi vagyunk Isten fekete bárányai. Csakhogy itt mindenki önmagát feszíti meg, egyáltalán már azzal, hogy megszólal.

Nem örülök ennek a könyvnek. Nem jó ez a könyv. De a misztérium esetében nincs értelme annak jóságáról beszélni. Jó áldozópap nincs, vagy ha van, nincs áldozat! Mégis inkább arra kérem Nádás Pétert, hogy a történetet írja, mert a miénket nem jó olvasni — erre bárki ráébredhet, ha elolvasta a könyvet *Az égi és a földi szerelemről.* (Szépirodalmi, 1991.)

ZSÉLYI FERENC

Ezerkilencszázötvenhat, te csillag

A FORRADALOM ÉS A SZABADSÁGHARC OLVASÓKÖNYVE

Az idők gyors, szerencsére. jó irányú változásainak köszönhető, hogy az 1956-os magyar forradalom többé már nem tabu. Kisugárzó hatását a korábbi rendszer sem tudta meggátolni — bármilyen üldöztetésben volt is része az *eszmének*, az *működött* —, de mindent megtett azért, hogy lehetőleg szó se eshessék arról a nagyszerű, nemzedékek bátor kiállítását tanúsító összefogásról, amely végül is — paradox, a letiportatás ellenére — győzedelmeskedett.

El kellett hallgatni, száműzni kellett még a *forradalom* megnevezést is; hát még a történeteket. Hogy mi hamisítódott így meg, s az állami rangra emelt hazugság évtizedek alatt mily mélyre szívdótt, mindnyájan tudjuk. A történelmünket akarták ellopni tőlünk. Azt a *pillanatot*, amikor a nemzet tagjai, nemre, fajra, korosztályra, rétegre stb. való tekintet nélkül egymásra találtak. „... ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett — írja Németh László nevezetes cikkében, az Irodalmi Újság 1956. nov. 2-i számában.

Emelkedő nemzet?, miként Németh véli, természetesen figyelmeztetve a forradalomra leselkedő megannyi veszélyre. Az, emelkedő. Hiszen a „magyar történelemnek ezt a legnagyobb forradalmát”, amely egyúttal az *első győzedelmes forradalom* is volt, a *népakarattal* hajtotta végre (Déry Tibor). Mámorban. A túlerővel harcolván már-már önkívületben. Ez a tizenegy nap — „A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben” (Albert Camus) — végig lobogás. Sinka István: „Üdvözlégy magyar nép!” (*Üdv néked ifjúság*); Jankovich Ferenc: „S uralkodunk! Magyar nép más urat / ne ismerj el magadon: csak magad!” (*Forradalom*); Kárpáti Kamil: „Jöttöd bár volna gyermekistené” (*A szabadsághoz*); Tamási Lajos: „valami szálló ragyogás kél, / valami szent lobogás készül” (*Piros a vér a pesti utcán*); Fekete István: „egy hét óta ünnep van a szívemben” (*Levél Bécsbe*); Dutka Ákos: „Ha kell még én is Veletek halok / Ha engedtek, Ti szent fiatalok” (*Ember és magyar*); Márai Sándor: „Angyal, vigyél hírt a csodáról” (*Mennyből az angyal*); Vas István: „És boldog vagyok én, hogy láthatok, / És elmondhatom, hogy »Feltámadott!« / Feltámadtál, sírhatett nemzetem, / A hét sebedet látta két szemem, / És kezeden a vasszögek nyomával / Megjelentél a zárt ajtókon által. / A nyúvek között megmozdult a tested, / A sziklakövet félregördítetted, / És eljött közénk a pünkösdi lélek, / S értelme lett értelmetlen igéknek” (*Az új Tamás*).

Korabeli (egy kivételével) versekből idéztem. A hang, főképp, ha az egész költeményt vesszük, más-más erővel szól bennük, de mindegyikben közös: a poétikai